

ELŐSZÓ

Az MTA Közgazdaság-tudományi Intézete az Országos Foglalkoztatási Köz-alapítvány támogatásával 2000-ben indította el a magyarországi munkapiac és foglalkoztatáspolitikai aktuális jellemzőit bemutató és a kérdéskör egy-egy területét részletesen elemző *Munkaerőpiaci tükör* című évkönyvsorozatot. Kezdet-től fogva arra törekedtünk, hogy az államigazgatásban dolgozó szakemberek, a foglalkoztatási szolgálat szervezeteiben, az önkormányzatokban, a civil szervezetekben, az oktatási intézményekben és a kutatóintézetekben dolgozó kollégák, az írott és elektronikus sajtó munkatársai napi munkájukban jól használható információkat kapjanak a magyarországi munkapiaci folyamatokról, a foglalkoztatáspolitikai jogszabályi és intézményi környezetéről, a magyarországi munkapiaccal foglalkozó hazai és nemzetközi kutatások friss eredményeiről. Fontos szempont volt, hogy az évkönyvsorozatban publikált elemzések, adatok a felsőfokú oktatásban is jól felhasználható ismereteket adjanak a munkagazdaságtan, az emberi erőforrás gazdálkodás különböző témaköreiben. Az idén is olyan kiadványt állítottunk össze, amely a rendelkezésünkre álló statisztikák, elméleti kutatások és empirikus elemzések alapján, közérthető formában, jól áttekinthető szerkezetben, nemzetközi összehasonlításban mutatja be a magyarországi munkapiaci folyamatok jellemzőit és belső összefüggéseit. Megőrizve a sorozat szerkesztőinek korábbi gyakorlatát, idén is kiválasztottunk egy-egy területet, amelyet különösen fontosnak tartottunk a magyarországi munkapiaci folyamatok megértése és a tényeken alapuló foglalkoztatáspolitikai eredményes-sége szempontjából. A kiadvány öt fő részből áll.

1. A magyarországi munkapiac 2011–2012-ben

2011 közepén lelassult a válságból való gazdasági kilábalás, sőt 2012 elejére Magyarország gazdasági teljesítménye – több európai országhoz hasonlóan – ismét visszaesett. A tartósan kedvezőtlen gazdasági kilátások mellett a munkakereslet is huzamosan visszaesett, így a foglalkoztatás szintje elmarad a válság előttitől. Az aktivitás bővítését célzó kormányzati intézkedések hatására az aktivitási ráta a kilencvenes évek eleje óta nem tapasztalt szintre emelkedett. Ez azzal a jelenséggel is együtt jár, hogy a munkanélkülivé válók egyre kisebb arányban hagyják el a

munkapiacot, ami a kedvezőtlen gazdasági környezetben magasan tartja a munkanélküliségi rátát. Noha ez a jelenség aggasztó, jelentősen kedvezőbb helyzetet teremt, mint például a nyugdíjazási lehetőségek bővítése. A közmunkaprogramok intenzitásának növelése az utóbbi két évben segített ugyan megakadályozni a munkanélküliség további emelkedését, csökkenteni azonban nem volt képes azt. Arról, hogy a programok legújabb változásai, a hosszabb ideig tartó munkalehetőségek, milyen hatással lesznek a nyílt piacra lépés alakulására, még nincs megbízható információnk. A foglalkoztatás alakulásában jelentős regionális különbségeket tapasztalhattunk. A válság kitörésekor a gazdaságilag aktívabb központi és dunántúli régiók helyzete viszonylag gyorsan romlott, és a munkanélküliségi ráta a korábbi évek átlagánál jóval magasabb szinten rögzült. A már a válság előtt is magas munkanélküliséggel küzdő északi és keleti régiók tovább romló helyzetét a közfoglalkoztatás igyekezett enyhíteni.

Az utóbbi évek alacsony gazdasági kibocsátásához a vállalatok nemcsak a foglalkoztatáson, hanem a béreken keresztül is alkalmazkodtak. A versenyszféra bruttó átlagkereseteinek dinamikája lassult, a kevésbé merev reálbérek szintje pedig gyakorlatilag stagnált az utóbbi években. A közsféra eközben a bérek és juttatások erőteljes csökkentésére kényszerült. Az elmúlt években a munkát terhelő adók jelentősen átalakultak. 2012-ben a személyi jövedelemadó gyakorlatilag kétkulcsossá vált, ezzel az átlagbérnél kevesebbet keresők adóterhelése emelkedett, míg az átlagbér felett keresőké mérséklődött; az alacsony keresetűek nettó bérveszteségének kompenzálására a kormány 20 százalékkal emelte a minimálbért. Az adóátrendezés munkakínálatra gyakorolt hatásáról egyelőre nem áll rendelkezésre elegendő információ, elsősorban azért, mert 2013-ban a munkát terhelő adók és járulékok további átalakítása várható.

2. Közelkép

Az ideai Közelkép két részből áll. Az I. rész témája az adók és transzferek munkapiaci hatása. Bár az adók és transzferek elsődleges célja, hogy forrást teremtsen a közkiadások finanszírozásához, illetve újraosszák a megtermelt jövedelmet, a munkapiaci ösztönző hatásuk is központi jelentőségű, mivel befolyásolják, adott esetben veszélyeztethetik a rendszer fenntarthatóságát. Ezért kulcsfontosságú, hogy ezeket a hatásokat a lehető legpontosabban ismerjük. A témával kapcsolatban folyó hazai kutatások – a magyarországi munkagazdasági kutatások gazdag hagyományaira támaszkodva – a közelmúltban számos új eredményt, nézőpontot hoztak, izgalmas vitákat váltottak ki. Fontos fejlemény, hogy mindez nem korlátozódott az akadémiai szférára, egyre több kísérletet láthattunk az eredmények lefordítására a gazdaságpolitika nyelvére és a hatástanulmányokra építő gazdaságpolitika (*evidence-based policymaking*) fontosságának a hangsúlyozására. Mindeközben a közösségi gazdaságtan (*public economics*) nemzetközi irodalma – elsősorban Raj Chetty és Emmanuel Saez munkássága által ösztönözve – robbanásszerű fejlődésnek indult. Erről a folyamatról átfogó körképet

ad a *Handbook of Public Economics* hamarosan megjelenő ötödik kötete. Ez az izgalmas időszak – amikor például a munkakínálat adókra vonatkozó rugalmasságának empirikus eredményeiről „új konszenzus” kezd kibontakozni – egyúttal a normativitást, az optimális adókulcsokban és rendszerekben történő gondolkodást is visszahozta. Természetesen ez komoly vitákkal jár – elsősorban a jövedelemeloszlás felső néhány százalékát érintő intézkedésekről vagy éppen a tőkejövedelmek adóztatásáról. Szeretnénk, hogy ez a rendkívül szerteágazó, innovatív és aktív irodalom Magyarországon is egyre szélesebb körben váljék ismertté. A Közelkép I. részének fejezetei ehhez nyújtanak számos további fogódzót, kiindulópontot.

A bevezető első fejezet – szerzői a szerkesztő: Benczúr Péter, valamint Sándor László – a Közelkép I. részének közös gondolkodási keretét ismerteti, elsősorban azt, ahogy a munkakínálat és -kereslet statikus kialakításában az adók és transzfererek szerepéhez jutnak. Emellett a magyar nyelven eddig elérhetőhöz képest lényegesen újabb és átfogóbb, helyenként a részletekbe is elmélyedő összefoglalást is nyújt a munkakínálati rugalmasságok tágan vett empirikus irodalmáról. A bevezető második fele a jövedelmek adóztatására vonatkozó nemzetközi akadémiai kutatások főbb eredményeit és nyitott kérdéseit veszi számba, elsősorban a *Mirrlees Review* és a *Handbook of Public Economics* készülő ötödik kötetének összefoglalói alapján. A Függelék pedig (Bálint Mónika írása) a munkapiaci kutatások szempontjából eddig kevésbé közismert, elsősorban az adók és transzfererek hatáselemzésében használt hazai adatbázisokat tekinti át.

A második fejezet a munkakínálat intenzív határát, pontosabban az adóköteles jövedelem rugalmasságát vizsgálja (szerzői: Benczúr Péter, Kiss Áron és Mosberger Pálma). Először bemutatja a terület nemzetközi szakirodalmát – az eddig magyar nyelven elérhető ismertetőknél mélyebben –, elsősorban a gazdaságpolitika számára fontos szempontok szerint. Ezután két korábbi kutatás eredményeit ismerteti, amelyek magyar adatokon becsülték az adóköteles jövedelem adórugalmasságát. Végül pedig bemutatja, hogyan lehet a becsült rugalmasságokat felhasználni az „optimális adórendszert” modellező szimulációkban.

A harmadik fejezet a munkába állásról, pontosabban az aktivitásról szóló döntést – az úgynevezett extenzív határt – veszi górcső alá (szerzői: Kátay Gábor és Scharle Ágota). Két fő kérdéskört jár körül: egyrészt egy friss kutatás eredményeire építve arra keresi a választ, hogy az adó- és transzferrendszer hogyan hat az aktivitási döntésre; másrészt összefoglalja, hogy a munkanélküli-ellátórendszer hogyan ösztönzi vagy fogja vissza a hatékony munkakeresést és munkába állást.

A negyedik fejezet egy, a háztartások közti különbségek figyelembevételére is alkalmas eszköz, a mikroszimuláció felhasználását mutatja be az adó- és transzferrendszer változásainak hatáselemzésére (szerzői: Benedek Dóra, Kátay Gábor és Kiss Áron). Ehhez először áttekinti a mikroszimulációs módszerek nemzetközi és hazai alkalmazását. Ezután röviden bemutat egy, a Magyar Nemzeti Bankban

a közelmúltban kidolgozott mikroszimulációs modellt, amelynek segítségével hipotetikus és tényleges adó- és transzferváltozások hosszú távú foglalkoztatási és makrogazdasági hatásait elemzi.

Az ötödik fejezet a munkakínálatról, a munkavállalói oldalról a munkáltatói oldalra, a munkakeresletre helyezi át a hangsúlyt. Egy rövid általános keret (szerzői: Földessy Árpád és Scharle Ágota) felvázolása után áttekinti a bértámogatások hatásaira vonatkozó korábbi eredményeket és tapasztalatokat (szerzői: Galasi Péter és Nagy Gyula), majd egy friss kutatás eredményét ismerteti, a START kártya bértámogatásainak hatásáról (szerzői: Cseres-Gergely Zsombor, Földessy Árpád és Scharle Ágota). A negyedik alfejezet az állami beavatkozás egy másik nagy terepét, a minimálbért járja körül (szerzői: Scharle Ágota és Váradi Balázs): összefoglalja, amit a bruttó minimálbér célzott csökkentésétől mint a foglalkoztatást növelő eszköztől várhatunk a hazai és nemzetközi szakirodalom alapján. Az utolsó, ötödik alfejezet pedig a munkavállalói és munkaadói elvonások közti hosszú távú ekvivalencia nemzetközi szakirodalmát tekinti át (Földessy Árpád írása).

Az adók és transzferok munkapiaci hatásaival foglalkozó Közelkép – I. utolsó, hatodik fejezete (szerzői: Benedek Dóra, Elek Péter és Köllő János) a munkapiacokhoz kötődő adócsalás és adóelkerülés kérdéseit járja körül. Egy rövid elméleti bevezető után a fejezet a rejtett gazdaság, majd a rejtett foglalkoztatás elterjedtségére vonatkozó nemzetközi kutatások empirikus megállapításait ismerteti, ezután rátér a hazai fekete- és szürkefoglalkoztatás, illetve a vállalkozók adóeltitkolásának részletes, mikroszintű adatokon alapuló vizsgálatára. Végül, az utolsó alfejezetben az adócsalás jövedelem-újraelosztási hatásait elemzi, továbbra is mikroszintű adatok alapján. A fejezetet három rövid írás egészíti ki. Földessy Árpád és Scharle Ágota az alkalmi munkavállalói könyv fehéritő (vagy éppen szürkítő) hatását taglalja. Tóth István János és Fazekas Mihály a zsebbe történő fizetésekre vonatkozó felmérésük előzetes eredményeit vázolja fel. Végül, Mirco Tonin a minimálbér-szabályozás és a jövedelemeltitkolás közti kapcsolatot vizsgáló korábbi kutatásait foglalja össze.

A Közelkép II. része a dolgozók béreit és foglalkoztatási lehetőségeit befolyásoló vállalati jellemzők hatásait tanulmányozó kutatások eredményeit foglalja össze. A bevezető röviden tárgyalja azokat a lehetséges okokat, amelyek miatt a munkahelyi jellemzők befolyásolhatják a dolgozók béreit. Ezután a téma vizsgálatára alkalmas adatbázisok és módszertan legfontosabb jellemzőit mutatja be, majd négy vállalati jellemző – a kollektív szerződések, a vállalat részvétele a nemzetközi kereskedelemben, a külföldi tulajdon és a privatizációt követő változások – hatásait tanulmányozza.

A kollektív szerződésekkel foglalkozó első tanulmány (Rigó Mariann írása) kimutatja, hogy a feltétel nélküli bérkülönbség a kollektív szerződésekkel rendelkező vagy nem rendelkező vállalatoknál dolgozó alkalmazottak között elég magas (20 százalék feletti), és ez nem csökken számottevően, amikor kiszűrjük

az egyéni jellemzők hatásait. A megfigyelt vállalati jellemzőkre való kontrollálás azonban nagymértékben lecsökkenti a bérkülönbséget 3–3,5 százalékra. Amikor a nem megfigyelt vállalati jellemzőkre is kontrollálnak, a bérkülönbség kismértékben tovább csökken 2–2,5 százalékra.

A második tanulmány (John Sutherland Earle és Telegdy Álmos írása) azt elemzi, hogyan változik a dolgozók bérezése, amikor egy hazai vállalatot felvásárol egy külföldi vállalat. A külföldi tulajdonban lévő vállalatok 46–60 százalékkal magasabb bért fizetnek a dolgozóknak, de a vállalati megfigyelhető és nem megfigyelhető jellemzőkre kontrollálva a hatás a felére csökken. Ez a hatás heterogén: a fiatal, képzett dolgozók magasabb béremelést kapnak, mint kevésbé képzett munkatársaik, azonban minden dolgozói kategóriában emelkednek a bérek a felvásárlást követő időszakban.

A harmadik tanulmány (John Sutherland Earle és Telegdy Álmos írása) azt vizsgálja, hogy a privatizáció hogyan hat a dolgozók béreire és a vállalat foglalkoztatási szintjére. Ez a kérdés nagyon fontos, ugyanis mind a közpolitikusok, mind a közvélemény vélekedése az volt, hogy a privatizációnak elbocsátások és alacsonyabb bérek lesznek a következményei. A tanulmány első részében a szerzők a privatizáció foglalkoztatási kimeneteleit vizsgálják, felhasználva öt középkelet-európai országadatbázisát (Magyarország, Litvánia, Románia, Oroszország és Ukrajna). A félelmekkel ellentétben a privatizáció nem vezetett lényeges vállalati létszámcsökkentéshez, legalábbis nem akkor, amikor az állami tulajdonban maradó vállalatokhoz hasonlítják őket. A fejezet második része csak Magyarországgal foglalkozik, és azt tanulmányozza, hogyan változnak a bérek, amikor a vállalatok állami kézről magántulajdonba kerülnek. Belföldi befektetőknek átadott vállalatok esetében csökkennek a dolgozói bérek, a külföldi privatizáció esetében pedig nőnek; a változás nagysága pedig dolgozói típusonként különbözik. Demográfiai jellemzők szerint a nők és a fiatal alkalmazottak bére csökken a legkevésbé, ha belföldiek veszik meg az állami vállalatot, a külföldi befektetők pedig sokkal inkább emelik a magasán képzett dolgozók bérét.

A negyedik tanulmány (Koren Miklós és Tóth Péter írása) a nemzetközi kereskedelem munkapiaci hatásait vizsgálja. A szerzők összehasonlítják az importáló és az exportáló vállalatok által fizetett béreket olyan vállalatok által fizetett bérekkel, amelyek nem kereskednek külföldi vállalatokkal. Mind az exportáló, mind az importáló vállalatok magasabb béreket fizetnek a hazai piacokon működő vállalatokhoz képest, de a hatás erősebb és sokkal nagyobb az importáló vállalatok esetében. Az exportálók által fizetett bérprémium elsősorban szelekcióval magyarázható: az ilyen vállalatok magasabb béreket fizettek már évekkel korábban, hogy exportáltak volna. Ezzel ellentétben, az importálók által fizetett magasabb bér fokozatosan növekedett az első importálás után. A kereskedelem növekedésének azonban nem minden dolgozó nyertese. A magyarországi élelmiszer- és textilipar elemzéséből az derül ki, hogy azon dolgozók esetében, akiknek a termelését importjóságokkal helyettesítették, csökkent a bérük a nem im-

portáló vállalatok dolgozóihoz képest. A bérnövekedést élvező dolgozók közötti bérnövekmény pedig nem azonos, mivel a vállalat vezetői és a magasán képzett alkalmazottak nyeresége nagyobb.

3. A munkapiac intézményi környezetének alakulása 2010 szeptembere és 2011 augusztusa között

A munkapiac intézményi környezetében talán a legjelentősebb változás az új munkatörvénykönyv hatályba lépése volt, amit külön alfejezetben tárgyalunk. E mellett is történtek azonban lényeges változások. A személyi jövedelemadó rendszere lényegében kétkulcsossá vált, amelyben az alsó kulcs 2012-től a bruttó bér 16 százaléka. Ezzel párhuzamosan teljesen megszűnt az adójóváírás. 2012-től megszűnt a korai nyugdíjazás minden formájának lehetősége, ezzel lezárult egy hosszú, az 1990-es években kezdődött időszak – ezen a csatornán keresztül már nem vezethetők le a munkapiaci feszültségek. A meglévő jogosultságok nem nyugdíjszerű ellátásként élnek tovább. További lendületet vett ugyanakkor a közfoglalkoztatás. A rendszer 2012-től induló új működési módjában a közfoglalkoztatottak számára a korábbinál hosszabb munkanapokat és hosszabb, több hónapig tartó munkalehetőséget kívántak biztosítani.

Az új munkaügyi kódexből részletesen a munkaviszony rugalmasabbá tételének főbb dimenziói mentén mutatjuk be a módosulások irányait. Az új törvény elsősorban a felhasznált munkaerő mennyiségének változtatását könnyítette meg, egyrészt a munkaerő-piaci átmenetek felől (felvétel–elbocsátás szabályai), másrészt a már alkalmazott munkaerő munkateljesítménye felől (a munkaidő szervezésének lehetőségei). A rugalmasságnak nemcsak a keretfeltételei változtak meg, de olcsóbban elérhető lett a munkaadó számára (alacsonyabb pótlékok, kisebb elbocsátási költségek), sőt a munkaviszonyból származó anyagi kockázatai is csökkentek (kártérítés, biztosíték kikötése). Noha egyszerűsödtek a munkaszerződéstől eltérő foglalkoztatás szabályai, a korszerű munkahelyek funkcionális rugalmasságához nélkülözhetetlen munkahelyi képzés támogatását az új törvény még mostohábban kezeli, mint az előző. Noha a törvény indoklása szerint a törvényhozás nagyobb teret engedne a kollektív szerződéseknek, összességében – a vállalati szakszervezetek és kollektív alku újraszabályozása során – gyengítette a munkahelyi szakszervezetek alkuerejét, különösen a szakszervezetek erősségének tekintett állami szférában.

2012 volt az első év, amikor már a megváltozott érdekegyeztetési struktúrában történtek az országos bértárgyalások, azaz a kormány a szociális partnerekkel konzultálva, de saját hatáskörében döntött a minimálberről és a szakmunkások bérminimumáról. A közfoglalkoztatási béreket is figyelembe véve, fennmaradt a négyelemű, tarifális jellegű minimálbérrendszer. A kormány 2012-ben is előírta az alacsony keresetű munkavállalóknál az úgynevezett elvárt béremelés mértékét, és járulékkedvezményrel, pályázaton elnyerhető támogatással ösztönözte a bér-

kompenzációt végrehajtó munkáltatókat. Mindezek hatására várhatóan tovább csökken a vállalati bérmegállapodások száma és lefedettsége. Bár a közszférában fennmaradt a bértábla befagyasztása, a minimálbér-emelés és a bérkompensáció miatt az alacsonyabb keresetűek nominális bértételei itt is emelkednek. Még nagyobb béremelés történt az egészségügyben: a rezidens orvosok akciója nyomán új szakmai és ágazati bértáblák léptek életbe. Az érdekegyeztetési rendszer átalakulásának újabb fordulata a versenyszférában felállított országos fórum, amely elődjénél kevesebb résztvevővel, s a közjogi támogatás garanciái nélkül kezdte meg működését.

4. Statisztikai adatok

Ez a fejezet a korábbi években kialakult szerkezetben részletes információt ad a rendszerváltozás óta eltelt időszak alapvető gazdasági folyamatairól, a népesség, a munkapiaci részvétel, a foglalkoztatás, a munkanélküliség, az inaktivitás, a bérek, az oktatás, a munkaerő-kereslet, a regionális különbségek, a migráció, a munkaügyi kapcsolatok, a jóléti ellátások jellemzőiről és néhány munkapiaci mutató nemzetközi összehasonlításáról. A korábbi évek hagyományának megfelelően a jelen kötetet a Közelkép témájához kapcsolódva, az adórendszerrel információát szolgáltató táblázatokkal bővítettük. A fejezetben szereplő táblázatok és az ábrák Excel formátumban letölthetők az azok alatt szereplő linkek segítségével. A 2000-tól kiadott Munkaerőpiaci tükörben publikált munkapiaci folyamatokat leíró táblázatok teljes anyaga elérhető a <http://adatbank.mtaki.hu/tukor> honlapon.

5. Munkapiaci kutatások – válogatott bibliográfia, 2011–2012

A Munkaerőpiaci tükör 2012. évi kötetébe a 2011 októbere és 2012 októbere között megjelent publikációkból válogattunk. A bibliográfia a magyar munkapiaci jellemzőivel foglalkozó fontos hazai és külföldi szakirodalomra: könyvekre, folyóiratokra, műhelytanulmányokra, statisztikai kiadványokra, nemzetközi szervezetek munkapiaci témájú kiadványaira terjed ki. A korszerű bibliográfiakészítés elveit követve, igyekeztünk mindenütt megadni az elektronikus elérhetőségeket. Arra törekedtünk, hogy bibliográfiánkban a kötet témaköreire kapcsolódó releváns publikációkat – lehetőség szerint – a legteljesebben feltárjuk, a publikációkat könnyen áttekinthető, informatív módon csoportosítsuk.

* * *

A szerkesztőbizottság tagjai megköszönik az *MTA KRTK Közgazdaság-tudományi Intézet*, a *Központi Statisztikai Hivatal*, a *Budapesti Corvinus Egyetem Emberi Erőforrások Tanszéke*, a *Nemzeti Foglalkoztatási Szolgálat*, az *Országos Nyugdíjbiztosítási Főigazgatóság*, a *Nemzetgazdasági Minisztérium*, az *Emberi Erőforrások Minisztériuma*, a *Budapest Szakpolitikai Elemző Intézet*, a *Magyar Nemzeti Bank* munkatársainak a szükséges információk összegyűjtésében és el-

lenőrzésében, a kötet szerkesztésében, az egyes részanyagok elkészítésében végzett munkáját.

Köszönetet mondunk az *Országos Foglalkoztatási Közhasznú Nonprofit Kft.* munkatársainak, az általuk felkért szakértőknek az előző kötetekhez és a jelen kötet szakmai tervezetéhez fűzött észrevételeikért, javaslataikért és nem utolsósorban a kiadvány anyagi támogatásáért.